

Művészeti monográfiák – magyar nyelven

Képzőművészetünk közelmúltjának ötven esztendejét lennének hivatva felmérni azok a művészeti monográfiák, melyeknek, sajnos, csak hiányát állapítja meg időről időre a sajtó. Ez a múlt irodalmunk önállósulásával egyidős: de ha a romániai magyar irodalomnak születtek már összegezései — élénken vitatják is őket —, képzőművészetünkben erre még kísérlet sem történt. A kutatás biztos szempontjait ehhez a résztanulmányoknak és monográfiáknak kell adniuk. Jogos hát a kíváncsóság: ösztönözzük képzőművészeti múltunk kutatását, kiadóink ne zárkózzanak el a közléstől, a szerzők biztatásától.

Természetes persze az lett volna, ha művészetünk nagykorúvá érésével egy időben jelentkezik a teljesítményt és életművet felmérő irodalom. Nem így történt. Visszatekintve az elmúlt fél évszázadra, nemcsak a szakirodalom hiányát állapítjuk meg, de mint negatív kísérő jelenséget, legalábbis az indulás éveiben, a megbízható kritika hiányát is. Hogyan várhattuk volna el nagyobb lélegzetű összegező írások megjelenését, amíg a kritikával szemben is, ritka kivételektől eltekintve, a provincializmus, a hozzá nem értés, a szemponttalanság volt a gyakran és jogosan hangoztatott vád. Ez a kép a harmincas évek közepétől, még inkább a végétől változik meg érzékelhetően, s egyben meg is hozza a felmérő, elhelyező írások megjelenésének lehetőségét. A Barabás Miklós Céh működésének már számottevő és méltatható kritikái irodalma van, gondoljunk csak László Gyula, Entz Géza, Vásárhelyi Z. Emil, Biró Béla írásaira (korábról Kós Károly, Dienes László, Szopos Sándor, Kováts József, Rozsos Etel próbálkozott érdemben összegező írásokkal), de még a háborús esztendő előtti években megjelenhet a romániai magyar képzőművészet első monografikus igényű kötete. Ez a kismonográfia-gyűjtemény Vásárhelyi Ziegler Emilnek Erdélyi művészek címmel 1937-ben kiadott könyve volt.

Ha tehát a gyors tájékozódás igényével kívánunk bepillantani a felszabadulás előtti negyedszázad képzőművészetének történetébe, ezt a kötetet kell kézbe vennünk. Jobb híján? Nos, a kérdés nem is olyan egyszerű. Mert igaz, hogy már megjelenésének pillanatában sem fogadta egyértelműen a kritika, de a fenntartások ellenére érdemei ma nagyobbaknak látszanak hiányosságainál. Vásárhelyi Ziegler elfogultsága, emberi gyengeségei és kisiklásai ellenére jöszemű kritikus volt. Hogy alapvetően nem tévedett, arra a legszebb bizonyíték: egyetlen nevet sem vett fel érdemtelenül kötetébe. Könnyű dolga pedig nem lehetett, hiszen kortársairól írt könyvet, kor- és emberközelségben. De hangsúlyozzuk, nincs olyan szereplője, nincs olyan művésze e monográfia igényű kötetnek, akiről, neve olvastán, azt kérdeznők: ki volt, mit csinált az illető? Meggyőző a névsor: Bordy András, Gallasz Nándor,

Kós Károly, Nagy Imre, Gy. Szabó Béla, Szervátiusz Jenő, Szolnay Sándor, Thorma János, Ziffer Sándor. Az, hogy a szerző saját magát is bevette a kötetbe, inkább azoknak a kortársaknak az érzékenységét bántotta, akik kimaradtak, s akik nem akarták észrevenni: a szerző inkább önéletírás-félével kísérletezett, nem pedig festői karrierjének bemutatásával.

A kötet tehát a kortárs művészek igényes bemutatásával és jól használható, szociológiai értékű áttekintőjével képzőművészeti életünk helyzetképét rögzítette a világháború küszöbén. Egyben azt a többletet is adja, amit a felszabadulás utáni művészeti irodalomtól eddig hiába vártunk el.

Magyar nyelvű képzőművészeti irodalmunk kötetben mért teljesítményének mérlege három monografikus kiadvány. Ezek: Borghida Istvánnak Krizsán Jánosról, Banner Zoltánnak Mattis Teutsch Jánosról és Gazda Józsefnek Gyárfás Jenőről írt könyve. Pedig a folyóiratokban, lapokban napvilágot látó értékelések, életművet elhelyező írások, legyenek bár kitűnőek, nem pótolhatják a kötetben megjelentet, a könyvet, az albumot. Behozhatatlan hátrányuk, hogy igen rövid idő múltán gyakorlatilag alig hozzáférhetők. Másrészt, a szórványos közlések el is sikadnak korunk információ-áradatában. Ilyenformán pedig az olvasó, az érdeklődő a művészettörténeti irodalomból kevesebbet tud meg legutóbbi huszonöt évünkről, mint az azt megelőzőről.

De azzal kell számolnunk, amink van.

Az említett kötetek három hazai művész életművét térképezik fel, egymástól igen eltérő formában és stílusban. Míg azonban bemutatásukra sort kerítenénk, helyezzük el korban a három alkotót.

Gyárfás Jenő voltaképp csak fizikailag tartozik az elmúlt fél évszázadot átfogó képzőművészeti közelmúltunkhoz. Pályája a századforduló előtt indult. Tetszetős, bár a lényegét tekintve aligha igaz hasonlattal, derékba tört karrierjét a Szi-nyeiével szokás rokonítani. Nagy képeinek megfestése után (Karlovszky Bertalan arcképe, 1880, Tetemrehívás, 1881) szülővárosába, Sepsiszentgyörgyre vonul vissza, és ezzel az önkéntes száműzetéssel — noha ezután is születnek még jelentős művei — kiiktatja magát kora művészeti mozgalmából. Mindenkitől elfeledve hal meg 1925-ben.

Krizsán János negyedszázaddal később jelentkezik műveivel. Ő is, akárcsak Gyárfás, a müncheni iskola neveltje. Munkásságát azonban, egészen más koordináták között, a nagybányai iskolához kapcsolódva tartjuk számon. Természetelvű festészete a nagybányai úttörők nyomdokain halad, azok legjobb hagyatékát teljesíti ki, de távol minden formabontó kísérlettől.

Mennyire másként alakul az a pálya, amelyet Mattis Teutsch jár be. Úgy tűnhetne, hogy Krizsánnal csak véletlenül kortársak. 1907-ben — ez is véletlen egybeesés — egyszerre jelentek meg első képeikkel, hogy azután pályájuk minden rokonítható vonás nélkül ágazzék el. Mattis Teutsch János a Kassák Lajos nevével fémjelzett aktivista csoporthoz, illetve a Sturm köréhez, a német expresszionisták mozgalmához csatlakozik, hogy maga is zászlóvivője legyen az európai avantgardizmusnak. Brassói megtelepedése nem annyira önkéntes száműzetés, inkább spontán tiltakozás az első világháború utáni forradalmi mozgalmakat követő reakció ellen. 1960-ban bekövetkező haláláig élvonalbeli művésze a brassóiak közösségének.

E három kötet ilyenformán egymás mellé téve a múlt század utolsó negyedétől jószerint napjainkig ívelné át képzőművészetünk életművekben rekonstruálható történetét. Ezt tenné, azaz tehetné, ha szerzőinek mindez szándékában állna. Ilyesmire azonban nem is történt kísérlet; amennyiben ezt próbálná keresni az olvasó,

a hiatusokat alaposabb művészettörténeti tájékozottság nélkül kitölteni nem tudná. Ebben pedig a bemutatás mikéntje, a szerzők választotta műfaji változatok sem lennének segítségére.

Bevezetőben könyvet, három életművet bemutató kötetet emlegettünk. Tet-
tük ezt a formai besorolás kedvéért. Ez a három mű voltaképp könyvalakban köz-
zétett kismonográfia, esszé, illetve tanulmány. A klasszikus értelemben vett mo-
nográfia a Gazda József könyvére illik rá. Kutatásaiban, bemutatásában, a tárgya-
lás módjában is a hagyományos módszert követi. Életrajzot ad, pontos időrendben
helyezi el a keletkezett műveket, a fejlődés ívét, a művekben jelentkező stílusfor-
dulatokat elemzi. Tényszerű, pontos, de épp emiatt röghözkötöttebb. Borghida Ist-
ván Krizsán-monográfiája inkább tanulmány, annak megszokott ismervei és terje-
delme szerint. Maradna végül Banner Zoltán kísérlete: Mattis Teutsch-monográ-
fiája voltaképpen esszé. Jó tollal, stílusérzékkel, a történések egymásutániségától
újra meg újra elszakadva olyan formát épít, ami csak a külön adagolt életrajzzal
együtt áll össze monográfiává.

A Kriterionnál megjelent három művészeti monográfia (újabbak előkészüle-
teiről is tudunk — például Gazda József Nagy Albertről, Banner Szervátiusz Je-
nőről ír könyvet) mulasztásainkra, pótolnivalóinkra figyelmeztet. Nem is kevésre.

MURÁDIN JENŐ

Nagy Albert: Múlt a jelenben

TÉKA

FEKETE GYULA: Élünk ma-gunknak? — Az új Magyar-ország Felfedezése-sorozat iz-galmas olvasmánnyal szolgált: legújabb kötetében a *Nők Lap-ja* egyik cikkére befutott két-ezernyi levél jól válogatott anyagával találkozunk. A re-gényeiből ismert szerző vita-indító írása még 1970-ben az anyaság magán- és közügyét vetette fel, s a válaszokban a gyermekszaporulat szüksége, öröme, célja, avagy ellenke-zőleg, terhe, végtelen esetben tagadása talált kifejezésre. Az édesanyját és az „antianyák” lélegzetfójtó disputáját a záró tanulmány hasznosnak minősí-ti, mert a köztudat mélyén lappangó vélemények a nyil-vánosság elé kerültek. A társadalmi előregedés demográfiai veszélyének szigorú le-leplezésével Fekete Gyula a „túlnépesedés” e tájon mond-vacsínált rémképét oszlatja el, s a Veres Péter hirdette „nép-ben-nemzetben való gondolkodás”-t állítja szembe az el-idegenedés, az abortusz-divat s a közösségellenes élıdsiség felelıtlenségével, legértéke-sebb visszhangnak a „jövő-pártiak” mély és tiszta ember-ségét jelölve meg. A könyv a közösség alapsejtjének, a csa-ládnak növekvő gondozását, a gyermekvédelem időszerű ki-szélesítését tekinti a felvető-dött problémák helyes megoldásának. Balla Demeter és Gyökér László fotói is e fele-lősséget dokumentálják. (*Szép-irodalmi Könyvkiadó, 1972.*)

BEKE GYÖRGY: Magunk ke-resése. — Éreztük a különbsé-get a *Diótörés* és *Az utolsó Bethlen* között. Az 1968-ban kiadott kötet riportjainak hangját folytatja a *Csángó krónikán* keresztül a *Magunk kereséséig*: nem a látottakat statikusan regisztráló, hanem a miérteket kereső, a falu éle-tébe mélyen leásó, a meztelen valóságot kendőzetlenül bemu-tató riporter Beke György. A

Egy gondolatébresztő könyv tanulságairól

Horváth István „írói falurajzának” olvasása az-zal az örömmel ajándékoz meg, amely mindig ré-szünk, valahányszor szép és bátor próbálkozást lá-tunk megvalósulni. Ez az első kísérlet, amely egy falut szellemi életének bonyolult összefüggéseiben kíván feltárni. Kevés könyvet tudnánk felmutatni, amelyet ilyen megismerési láz fűt. Igaz, e könyvet költő és író írta, a javából; író vall benne önmagáról és népéről. De e kettő egyet jelent: „Én vagyok ez a könyv, de nemcsak én. Az a nép is, amelyhez tartozom, amelyről vagy ame-lyekkel összefűznek a borzongató hiedelmek, varázslások, szokások, játékok, a népköltészet gazdag csillogos ege s a nyelv, amelynek egyes szavai a ködös időkből visszhangzanak ide.”

A könyv erényét csak fokozza a gyűjtő-rendsze-rező otthonossága, tudatossága. „...a lejegyzést, gyűjtést tekintve szerencsés helyzetben vagyok — írja a szerző —, [...] nagyanyám a népi gyógyítás jó részét családján is gyakorolta. [...] apai nagy-anyám, Horváth Józsefné Magyarai Kata kitűnően ismerte a gyógynövényeket és azok gyógyító hatá-sát.” S ettől a népi valóságtól Horváth István so-sem szakadt el igazán: a családi házban, „...amely-ben minden a régi még [...], feleségem őrzi szo-kás szerint szült, [...] ahol tizenhárom éves ko-romtól harmincegy éves koromig éltem” — ma is otthon van.

Életének, világlátásának alakulásában ott érezzük mindenütt a múltat, az őseket, akik továbbélnek a költőben, a népi közösség emberében. A nagycsalád-ról írva — s rendkívül értékes adatokat szolgáltatva az etnográfia számára — közli például az őrzi temetőkertben a Horváth nagycsalád „temetkezési módját”. Akit ilyen „nagycsalád” vesz körül, aki je-lenében így érzi a múltat, s azt ilyen tudatossággal vállalja, az valóban képes „a paraszti létet a haj-szálgyökér érzékenységével élni” (mint ahogy ezt egyik könyvének dedikációjában vallja). És termé-szetesen képes arra, hogy azt, amit vállalt, a népi élet belülről való láttatását a legmesszebbmenően megvalósítsa.

Tudatossága nyilvánul meg abban is, ahogy a népi valóságot nem statikusan, hanem a visszahúzó erőt és a kibontakozó újat a maga drámai összecsapásá-ban, írói eszközökkel ábrázolja. Gyermekek és ifjú-kori élmények teszik könyvét a népi lényeg feltáró-jává. Amikor vérhassal vitték be a közeli városba, s az orvos megállapította, hogy állapota súlyos, de gyógyszereket rendelt: „...apám azt mondta, mi-nek vegyék ki a gyógyszert, hiszen úgyis lesz elég kiadás.” (ti. a temetési költségek!); „...de édes-anyám rohant a gyógyszerárba.” Miután hazavitték a gyermeket: „...a csűrben feküdtem a szekér de-rekában. Szüleim a mezőn dolgoztak. A szekér mel-

* Horváth István: Magyarórdi toronyfalja. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1971.

Iett kis cseber ülökével s körül rajzó legyek.“ Majd ott settenkedik a halál nagyanya tudatlanságában, aki az orvos utasításait semmibe véve, palacsintával kínálja, mert „... ha meghal [...] képesek vattak lelketekre venni, hogy éhen haljon meg“.

Csak néhány példát ragadtam ki arra a forró és élményszerű viszonyulásra, amellyel a népi valóság „adatait“ élénk vetíti, amellyel bepillantást enged a kemény paraszti létbe. Ez a látásmód Horváth István könyvét az olvasó, de különösen a szakember számára rendkívül értékesé teszi, s azt sugallja, hogy a népi valóságot nem kívülről lehet megközelíteni, hanem csakis a „mélykultúrába“ való alámerüléssel. Így juthatunk hozzá „az adott dolgok belső értelméhez“.

*

A mai mesekutató, aki a mese szemléletében a „csodát“ csakis fikciónak érzi, Horváth gyermekkori élményei révén képes megérteni, hogy mindez az ősi világlátásban egy borzongató „valóság“, a környezet megismerésének és megragadásának az a módja, amelyben a fantázia kap döntő szerepet. Így értjük meg például, hogy azok a mesék, amelyekben a Halál mint valóságos, eleven személy jelenik meg, akivel az ember szerződést köthet, aki megsegítheti, vagy aki ellenségként áll szemben az emberrel, a mindig érzékletesre törő népi fantáziában „létező személy [...], aki többféle jelben, sugallatban küldi előre jelzéseit [...] akit barátként vár a túlérrett, sirbahajló öreg, akivel szemben mint megfogható személlyel küzd a fiatal férfi [...] gyermekkoromban még kést kért a haldokló Kocsis Mihály, hogy leszúrja a halált, ha felé közeledik“.

De segít megérteni azt is, amire a sámánizmus kiváló kutatója, Diószegi Vilmos felfigyelt, hogy ti. a néphiedelem táplálja az illúziót, az viszont erősíti a hiedelmet. Mert amikor a gyermek vagy serdülő Horváth István a kemence szájában a tüzet „vörös sárkánytoroknak“ véli, a kemencéből kicsapódó lángokat pedig „a ház földjén s a falon félelmetes alakoknak látja“, akik „egymásba csömbölköttek“, amikor borzongató, síró hangokat jajongat egy-egy kocsányon a szél, s „szellemsóhajként neszez a vadmuhar“; amikor a hídeget úgy érzi, hogy megtestésülve „a sötétségből kúszik az ujjasa alá“ — ilyenkor érzékelhetjük való és valótlan egymásbahullását, egyben a mesebeli csodának a lehetőségét.

A népi élet és valóság feltárásakor mindig kísért egy megsejítő tendencia, amely kötelezően egy naiv, lelkendező hangot üt meg. Kísért ugyanakkor egy ezzel szélsőségesen ellentétes, idegenkedő attitűd is, amelynek alapja az, hogy a népi valóságot nem önmaga fejlődésének törvényszerűségeiben ismeri és magyarázza.

Nos, Horváth István ezen a téren is példát nyújt mindnyájunknak, akik a népi valóságot kutatjuk, tisztáztató látásmódban, elfogulatlan szemléletben. Ezt az elfogulatlanságot a kívülről közelítő tudományos kutató csak akkor fogja elérni, ha van benne elég sze-

TÉKA

Gyimesi krónika és a Demse Antal Klézséről ennek az igénynek a megvalósítása, a műfaj remeke. Az olajvárosi magyarokkal való beszélgetés és a Kallós-pálya bemutatása után történelmünk nagyjaihoz nyúl, azért, hogy lerombolja a köréjük teremtett mítoszokat, emberközelle hozza őket. A *Munkásság és nemzetköziség* címmel közölt esszével zárul a könyv, amely a közelítések többirányúsága ellenére összeálló kötet, mert ugyanaz a törekvés szülte az izgalmas olvasmányt: magunk keresése. (*Kriterion*, 1972.)

Frühgriechische Lyriker — Die frühen Elegiker. — Két nyelven, ógörög eredeti szöveggel és Franyó Zoltán német fordításában jelent meg ez a reprezentatív kötet a berlini Akademie Verlag gondozásában. A négy kötetre tervezett mű első kötete korai ógörög elégiákat tartalmaz, mindazt, ami az i.e. VII. századtól az i.e. V. századig terjedő időszakból teljes egészében vagy töredékesen fennmaradt. Az eredeti szöveg felkutatása, mely nagyrészt ibolyántúli sugarak segítségével történt a római Vaticana, valamint a firenzei Laurentiana könyvtárban fellelhető anyagból, a hellenista Bruno Snell munkája, a tolmácsolás pedig Herder-díjas hazánkfia több évtizedes fáradozásának, formahűségének, fordítói virtuozitásának eredménye. A tanulmány igényű előszót Bruno Snell írta, a filológiai jegyzetapparátust Herwig Machler állította össze. (*Akademie Verlag*, 1971.)

BÁLINT GYÖRGY: Az utolsó percek. — Hogy rangos író a publicisztikát nem az irodalom mellett, hanem irodalom gyanánt is művelheti — senki Bálint Györgynél maradandóbban nem bizonyította a század magyar irodalmában. Műfajt

TÉKA

teremtett. De hogyan? A történelem tragikus szorításában a bátor újságíró akarva-akaratlan művészé válik, hiszen tilalomfák, reakciós sajtótörvény-paragrafusok sorfala közt halad az útján, célja felé: kimondani, nemcsak nagy pillanatokban, de mindennap, minden lapzárta — a Legutolsó előtt is — a kimondhatatlant, az igazságot. Ezek a hírfek, glosszák, a publicista napi penzuma, sokszor aláírás helyett a jellegzetes stílussal utalva a szerzőre, Bálint Györgynek nem a kötetekbe foglalt, klasszikus veretű írásai közül valók. De tőle valók, tükröt mutatnak a kornak, s a tükörben nemcsak egy világ, de az író utolsó perceit is megpillantjuk. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.*)

DEVECSERI GÁBOR: A mulandóság cáfolatúal (Hátrahagyott versek). — Micsoda belső erő és hit szülte e kötet egyetlen és lehetséges címét! Élete utolsó évében, a szenvedés időszakában születtek — a mulandóság cáfolatúal — Devecseri utolsó versei. Egy pillanatra úgy tűnik, mindez csak játékos csevegés, töredék lenne, a jelen és a múlt felidézése a képzelet szikrázó cserepei között; könnyedén, szinte észrevétlenül kilépve a létből, mélyből felszakadó, megdöbentő telitalálatokkal búcsúzik a költő. Ebben a kötetben minden végleges, tökéletes egész. Mert Devecseri verseiben — légyen szó egy szegfűről, egy könyvről vagy egy barátról — az öröm, a boldogság érzékletes megörökítését valósította meg, mert a létezését magát mint boldogságot tudta átélni. „Míg lélegzel, addig vagy boldog, / próbáld meg fuldokolva is“ — írja a költő, és ez a sajátos pátosz adja meg a kötet ritka és különleges művészi erejét. (*Magvető, 1972.*)

rénység és alázat, hogy a népi kultúrát ne a „magaskultúra“ mércéivel mérje. Így tárja fel Horváth István a népi életben mindegyre megnyilvánuló számítását, a körültekintő óvatosságot, amely évszázadok során a parasztságban a kiszolgáltatottság következtében alakult ki, s amely ott lappang mindennben, a fiú és lány párválasztásában, a szerelemben, lakodalomban is. Ugyanígy mutat rá Horváth arra a közösségi életben kialakult sajátosságra, hogy a parasztember mindig nagy „kerülővel“, s bizonyos visszafogottsággal és burkoltan, egy sajátosan bonyolult konvenciórendszer szerint a kötelező színlelés révén viszi dülőre élete minden kérdését. Amikor például a vőlegény képviselőtében megkérlik a lány kezét: „Mindenki tudja, miért jött, de úgy tesz, mintha nem tudná. Közömbös, semleges dolgokról beszélgetnek. [...] mezőgazdasági kérdésekről, az állatokról s más egyebekről tárgyaltak [...], majd elkezdte [ti. a násznagy] a jelképes beszédet: Amint itt járt a kapu előtt, meglátta ennek a háznak mast má egyedül maradt, legkülső lányát, amint az udvaron sepregetett, amint a kertbe a virágait öntözgette, s úgy megtette a szívének ügyes magzása, leányi szépsége, hogy úgy gondolta, hogy ez a leány az, akit ő keres...“ Majd: „A lány hallgatva, pirulva tett-vett, közben a szülők úgy mutatták, mintha gondolkoztak volna.“ Noha természetesen a násznagy megegyezés szerint jött el, sőt a várható választ is előre tudta, a konvenció értelmében a lány mégis azt feleli: „En még úgy gondaltam, hogy várhatok egy kicsit. Ráérek még a férjhezmenetellel.“ Aztán ugyancsak a konvenció értelmében levő játék keretében a násznagy indulni készül, majd visszatér, hogy megegyezzenek.

A népi szokások személyes ízű, élményszerű leírásai hozzásegítenek ahhoz, hogy minden jelenségben megérezzük a kettősséget: a szigor, a szinte fennkölt ünnepélyességet és ugyanakkor a mindezt kicsűföld, finom ironiát vagy vaskos színezetű játékosságot, amely az előbbit mindegyre feloldja. Legjobb példa erre a lakodalommal és házassággal kapcsolatos szokás leírása.

A leány- és legényélet megszűnése, illetve az új család megalapozása a népi közösségi élet egyik legkomolyabb és legfennköltebb pillanata. Az egyén először illeszkedik egy közösségbe, válik részévé annak, az addigi élet csak előkészület volt erre. Eppen ezért bizonyos mozzanatok nagyon is ünnepélyesek, sőt szigorúak. Ilyen mozzanat például az, amikor a szülők „szívből fakadt zokogással búcsúznak“ az esküvőre indult fiataloktól, vagy ilyen a menyasszony búcsúztatása szüleitől, amikor szintén kötelező a sírás; ilyen a kontyolás szertartása, vagy amikor az új asszonyt ugyancsak szertartásosan bemutatják, vagy pedig a nászéjszaka után az új asszony kötelező munkája (magának kell elmosni az edényt, rendbe tennie a házat más asszonyok segítségével, hogy így bizonyítsa be szorgalmát; vagy az a szigor, amely előírja az új asszonynak, hogy „közel egy hétig nem szabad elhagynia új családjá telkét, hogy ne váljon kóborgó utcaaktivá“; vagy pedig a kötelező nagyebéd utána, amely mintha megpecsételné a fiatal pár új „tár-

sadalmi“ helyzetét — és így tovább. De éppen a lakodalmas szokások mutatják fel leginkább a felszabadult játékosságot és tréfálkozó kedélyt is. Amikor a menyasszonyt kikérik, letakart szemű maskarának öltöztetett vénasszonyt mutatnak, majd női ruhába öltöztetett férfit, aki csúfondárosan illegeti magát, s akit meg is tapogatnak: „a mű fehér galambunknak más egyebe volt ezen a helyen, mint ennek“ — mondják azzal a nyílt élcelődéssel, amely a vaskos népi humor természetes velejárója. Aztán az élcelődés közepette egyszerre csendesednek el, mert bevezetik a valódi menyasszonyt.

Szóvá kell tennem Horváth Istvánnak azt a természetes szemléletét, amely megnyilatkozik kommentárjaiban, amelyekkel a népi élet egyes jelenségeit kíséri. A lakodalmis rikoltozások szövegeire utalva például ezt mondja: „...a szövegek nagy többsége a szeretkezéssel volt kapcsolatban, szóki-mondóan nevén nevezte a dolgokat... Látszólag obszcén, pornográf megnyilatkozásnak tűnhetett fel ez... De ha tudjuk azt, hogy a falu, ahol az állatok párzása már a kisgyermek szeme előtt is játszódik, s eleve megszokott, természetesként elfogadott, nem lehet pornográf [...], és ha tekintetbe vesszük, hogy asszonyok a rikítózók, akik (legalább régen) csúf szokat nem szoktak kiejteni, a pajzán-ság mellett valami mélyebb rejtett okot és célt kell gyanítanunk [...] a nászra való felkészítést, a gát-lások lerombolását, az erotika felfokozását célöz-zák az első nász sikere érdekében.“

Helyesen mutat rá a szerző, hogy a népi életben még fennmaradt szemlélet „pogány“ — vagyis kereszténység előtti — eredetű, amely a szeretkezésben, állatok párzásában, fák rügyezésében, a mag kicsírázásában ugyanazt a teremtő (újrateremtő) törvényt ismeri fel, és ezért „szent“-nek tartja. A természetből, természetből elidegenített városi kultúrát viszont kétezer éve sikerrel fertőzi az életidegen keresztényi szemlélet, amely megveti, bűnösnek tartja a testiséget, „érzékeséget“, általában mindent, ami „földi“, evilági. Ez az ásatag — ma már kispolgárinak minősülő — szemlélet azonban vidékiességünkben még mindig sokat érthet. Szóvá kell tennünk, mert éppen a népköltészetben még *megnyilatkozó természetességet támadja, ahol csak lehet*. Néhány példa figyelemre méltó e tekintetben:

Vöő Gabriella 1969-ben *Többet ésszel, mint erővel* címen közzétesz népi tréfákat, hiteles szövegeket, amelyek között ún. „obszcén“ is akad. (A népi tréfák nagy része ilyen!) Volt olyan kritikus, aki súlyosan elítélte e tréfák közzétételét. Más példa: Vágh Károly XVII. századbeli jegyzőkönyvek tanúvallomásai alapján *Asszonyok és férfiak tüköre* címen válogatást nyújt be a kiadónak. E szövegek, amelyekből ízelítőt kaphattunk az *Utunk* egyik számában, hű tükörképei a kor gondolkodásmódjának, megbecsülhetetlen forrásanyagot jelentenek az etnográfus számára (a kor szokásait, hiedelmeit, gondolkodásmódját illetően!), de fontos nyelvészeti anyagok is egyben. Mindezek mellett élvezetes olvasmányok. Nos, a kiadás az „illetlen szavak“-on (mind benne vannak a magyar nyelv értelmező szó-

CSÁKY JÓZSEF: Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből (1904—1914). — Csáky József a kubista szobrászat egyik legelső képviselője, Szegeden született 1888-ban, 1971 májusában halt meg Párizsban. Szobrai a század eleji avantgarde szobrászok — Arp, Orloff, Zadkine, Archipenko és mások — alkotásai között találhatók, Nyugat-Európa szinte valamennyi nagy művészeti múzeumában. És mégis, ő volt az, akit egyik neves francia kritikus-méltatója szerint a „hallgatás összeesküvése“ vett körül, főként a második világháború után. Talán azért is, mert következetesen hű maradt művészi-önmagához, ahhoz az úthoz, amelyen elindult. „A nagy jóvedelműek között lehetnék, ha nonfiguratív plasztikákat csinálnék“ — írja visszaemlékezésében. Egy-egy mondattal, tömör jellemzéssel villantja fel a század eleji Párizst, azokat, akik ebben „a káprázatos szellemi síttergésben“ társai voltak: Sztravinszkij, Bartók, Braque, Brancusi, Czobél, Tihanyi, Rousseau, Balázs Béla, Apollinaire, Cendrars és mások. A művész emlékiratait és a szobrainak nagy részéről készült reprodukciókat kiegészíti Szeles Zoltán bevezetője, majd Csáky József első méltatójának, Bor Pálnak írása 1926-ból, végül Szabó Gabriella lírai hangvételű portrévázlata. (Corvina, 1972.)

ION DRÁGHICI: Esenta vieții. — Ez a könyv tulajdonképpen biológiai-filozófiai tanulmány, a biológiai megismerés legújabb eredményeinek elméleti-filozófiai elemzése. A szerző az általános rendszermélet, a biokibernetika és az információelmélet fényében — általános módszertani felfogásként a dialektikus materializmust alkalmazva — az élő anyagot sokoldalú vizsgálá-

TÉKA

latnak veti alá. A tanulmány nem „tisztá” filozófiai jellegű; a felhasznált biológiai ismeretanyag sem csupán általános elvek illusztrálására szolgál, hanem gyakran a szerző olyan saját elméleti megoldásaihoz nyújt alapot, amelyekhez a felvetett problémáknak a filozófiai kategóriák szempontjából végzett elemzése alapján jutott. Az élet közös, általános lényegének és sajátos lényegének meghatározásával, a kettő dialektikus egységének szem előtt tartásával tudatosítja azt a minőségi különbséget, amely az élő és élettelen anyag közt fennáll, s egyben megelőzi az életjelenségek egyoldalú, mechanikus értelmezését, akár csak a vitalizmust. A könyv jól példázza a szaktudományok és a filozófia közt végbemenő létfontosságú „anyagcsere-folyamatot”. (*Editura științifică, 1972.*)

BARTALIS JÁNOS: Az, aki én voltam. — Önéletírásának első kötetében az anyátlan árva küzdelmes gyermek- és ifjúkorát eleveníti fel az író — a költőtől megszokott mély ihletettséggel és érzékenységgel. Az édes-gyötörő tanulási vágy végre beteljesül: tanítói, majd tanári oklevelet szerez. Közben kistisztviselő, front-harcos — és nem utolsósorban költő. A „furcsa-szép” versek szinte maguktól áradnak tolla alól. Kosztolányi barátságába fogadja, egyengeti útját a Nyugatnál, bevezeti az irodalmi életbe. Aztán jön a háború, a reményeket ébresztő forradalom, majd a bukás. Megbolydult méhkas a világ, mindenki keresi a helyét. Költőnk útja Kosály felé vezet, ott vár rá a beteljesült szerelem, a házasság meg a „biztos fundamentum”, „... a föld, a küzdelmes, / a nehéz, a meleg, a puha, az éltető, az ölelő” föld, a „kosályi bukolikák” termékeny humusza. (*Kriterion, 1972.*)

tárában!) és olyan természetes dolgok elbeszélése miatt akadt el, amelyeket Boccaccio a maga korában sokkal nyíltabban és gátlás nélkül tárt fel! Más példa: Creangă a maga idejében két — a mai napig is sajnálatosan kiadatlan — mesét olvas fel a *Junimeában*. Ezeket akkor is, sőt még ma is felháborodik a kritika. Pedig e példák mind a népi lelkiség „tartozékai”, miként erre O. Birlea rámutat, „védelmébe” véve a nagy író (Poveștile lui Ion Creangă című kötetében). Péja Géza *A folklór nevében* című tanulmányában éppen a Vöo-kötet „obszcénnek” minősített tréfáit azzal védi meg, hogy „nyílt és természetes emberi beszédnek” tartja őket, „az egészséges ösztön megnyilatkozásainak” — és hozzáteszi: „a mai írók a test dolgairól világszerte sokkal nyíltabban szólnak.”

*

Nem a gyűjtő Horváth István hibája, hogy ma már Ózdon nem teremnek tündérmesék, hogy a „mesék, meseváltozatok mindinkább alámerültek az enyészet világába”. A gyűjtő igen helyesen jellemzi ezt a meseállapotot, amelynek következménye, hogy felkérésére a helybeliek csak részleteket mesélnek, vagy például „három mesemondó közreműködésével [...] újult meg az ózdi Borsszem Jankó”. Horváth István tehát tisztában van az ózdi meseállapottal, mi indokolja mégis azt a mindenképpen sajnálatos tény, hogy e szép, hiteles gyűjtésbe olyan mesék keverednek, amelyeket a gyűjtő a maga bevallása szerint is az elmúlt két évtizedben maga írt, dolgozott át — népszerűsítő kiadványokba, gyermekeknek? E mesék a gyermekek számára közzétett kötetekben láttak korábban napvilágot (*Az okos macska, Jegenye, Zölderdő fia, Egy gyöngyszem, két gyöngyszem*). Sőt, e kötetek egy része a régiek újrakiadása. Semmiképpen sem indokolt hát itteni megjelentetésük, hiszen e könyvnek tudományos rangja van, s e rangot a gyűjtő nem csorbítja, sőt emeli személyes ízü és írói tehetőségű tolmácsolásával. E mesegyűjteményen kívül az egész kötet rangját az a szenvedélyes vágy hatja át, hogy a népi életet hitelesen ábrázolja.

Hogy kerülnek ide tehát e cseppet sem hiteles mesék, amelyek keletkezésével kapcsolatosan Horváth István így vall: „A kötetben összegyűjtött meséket nem folklórkutató módjára gyűjtöttem össze. Nem is tudományos igényeket hivatottak kielégíteni. Pontos neveket sem tudnék felsorolni, hogy a mesét kitől és mikor hallottam, mert igen sokkal úgy vagyok, hogy kicsi korom óta emlékszem rá [...] vannak a mesék között olyanok is, amelyek kevés változtatással ugyanabban a formában, ugyanazzal a tartalommal olvashatók, ahogy annak idején hallottam...” Más mesék kapcsán meg ezt mondja: „...ezeknél a meséimnél emlékeimre támaszkodtam, ismert meseelemekre támaszkodva elmondott mesék szövegét dolgoztam át.” (A kiemelések tőlem. — N. O.)

Ha jól figyeljük az idézet kiemelt részeit, nem nehéz felismerni azt a több mint százötven éves szemléletet, amely a mesegyűjtés úttörői, a Grimm-

testvérek óta kísért a mesekutatásban, s amely kánonként, ugyanakkor súlyos balhiedelemként nehezedett — szinte napjainkig — a mesegyűjtésre. E súlyos károkat okozó balhiedelem abból származott, hogy a Grimm-testvérek — miként erre a nagy folklórkutató, Cocchiara rámutat — különböző variánsokból „rekonstruálták” azt a sosem létező legszebb mesét, amelyet feltételeztek; ezért sosem volt alkalmuk sem megfigyelni, sem észrevenni azt a hiteles mesét, amely olyannyira más, mint az, amit ők rekonstruáltak. Ők ugyanis — mint Horváth István és még sokan mások — a mesében csak azokat a bizonyos motívumokat látják, amelyeket jól-rosszul idéznek a mesemondók, vagy a gyűjtő gyermekkori emlékei között öríz. Pedig az a hiteles mese, amelyet — hála a modern technikának — ma már a gyűjtő nem tud megváltoztatni, mélyesen különbözik attól a mesétől, amelyet a folklorisztikában ma már köztudottan „olvasmánymesének” nevezünk, s amely (erre szintén Cocchiara mutat rá) megvetette az alapját a mese „műköltészetének”.

Mi az, ami az átírás, az „emlékezetből való lejegyzés”, többszöri átdolgozás, motívumokból való rekonstruálás alapján összeállt meséből kimarad? Eppen a népiség, amely a mesét *népmesévé avatja*, amely gyakran idegennek tűnt a gyűjtő számára, aki korának ízlését és stíluseszményét akarta az általa átdolgozott mesében megvalósítani, amely — tegyük hozzá — ma már ósdi is lehet! Ortutay helyesen mutat rá, hogy Grimmék „javítottak” a szövegek „vaskosságán”, és a mesék a kor „biedermeier” ízlését tükrözik. De tegyük hozzá: épp e vaskosságban — életességben! — van a szövegek igazi értéke! Még akkor is, ha ez kényelmetlen vagy kellemetlen számunkra. A mese ugyanis nem kisgyermekek altatására kiagyalt gyermekded műfaj, hanem — ahol még él — a felnőtt néprétegek súlyos vallomása életről, világról, a világmindenséghez való viszonyokról!

El kellett mondanom mindezt, mert e szép kötetben a hitelesség szenvedélyes igazmondással párosul, s csupán e mesék betétele rontja összbonyomlásunkat. Horváth eljárásában feltétlenül mentő körülménynek számíthat az a tény, hogy a közvéleményben mindez nem ismert, sőt még a szak-kutatás sem tárta fel e kérdést a maga teljes összefüggésében. De el kellett mondanom azért is, mert már nem várhat tovább a népmese „rehabilitálása”, ennek egyetlen lehetősége viszont a hiteles szövegek publikálása.

*

Íme, néhány azok közül a töprengések közül, amelyeket e gondolatébresztő szép könyv bennem, az etnográfusban keltett. Szándékosan csak néhányat választottam ki, hogy rámutassak a könyv legnagyobb érdemére: a belülről való láttatással hozzásegíti nemcsak a szakembert, de minden olvasóját ahhoz, hogy a népi jelenségeket ne kívülről, hanem megértően és rokonszenvvel közelítse meg.

Nagy Olga

TEKA

GRIMM LEGSZEBB MESÉI.

— Az emberiség nagy kultúrhagyományaihoz tartoznak a Grimm-mesék: csak az tudja, mit veszít az a nemzedék, amely nem ismeri őket, akinek kitörölhetetlen gyermeki élményvilágához tartoznak. Bennük találkozunk először a fantáziával, a bölcsességgel, az erőnnel, a gonoszszággal, a halállal, a hűséggel. Megismertünk a palackba zárt szellellemmel, megértettük, hogy a hüvelykmatyik meg a vitéz szabócskák is győzhetnek, megismertük a kedves törpéket, de a gonosz mostohát is, a vérszomjas farkast, a tüzet okádó sárkányt: megtanultunk félni, bátornak lenni, együtt érezni a gyengékkel, különbséget tenni a jó és a rossz ereje között. Élet-leckéket kaptunk anélkül, hogy észrevetünk volna. Ugyanazokat az értékeket, normákat jegyeztük meg életreszólan, amelyeket később a nagy irodalom kínált. Mert a Grimm-mesék — valóban nagy irodalom. (Móra Ferenc Könyvkiadó, 1972.)

MAURER I. GYULA—VIRÁG

IMRE: A relációelmélet elemei. — Gyakran írják recenziókban, hogy „mire ez a néhány sor megjelenik, a könyv már bizonyára alig lesz kapható a könyvesboltokban”. Nos, ez esetben a könyv már akkor elfogyott, amikor e néhány sort írjuk — mindennél meggyőzőbb bizonyítékul szolgálva egyfelől arra, hogy a modern matematika nemcsak fontos, hanem vonzó is lehet, másfelől pedig arra, hogy a kolozsvári könyvkiadó igen figyelemreméltó vállalkozásba kezdett a hasonló jellegű könyvek megjelentetésével. A kötet hátlapján feltüntetett, rövidesen napvilágot látó további munkák minden bizonynyal épp ilyen élénk érdeklődésre számíthatnak. (Dacia, 1972.)

MARCEL BRION: Arta abstracta. — A szerző a francia művelődés kiválósága, akadémikus, Giottóról, Leonardo da Vinciről, Rembrandtról, Botticelliről, Michelangelóról, Mozarttól szóló tanulmányaival, a fantasztikus, valamint a romantikus festészetről szóló könyveivel, s nem utolsósorban azzal a magvas munkával, amely most a rangos román Meridiane-sorozatban is megjelent, igen tekintélyes nevet szerzett. Brion esztétikája stílustörténeti alaposítás, az absztrakciót az emberi szellem állandó törekvéseként fogja fel, ami megővja a modern művészetnek s ezen belül az absztrakt művészetnek egyoldalú, leszűkített, előzményeitől és távlataitól megfosztott értelmezésétől. Az áttekinthető szerkezet, a jellegzetesen francia, világos stílus élvezetes olvasmánnyá teszi ezt a nagyon alapos könyvet. (*Meridiane*, 1972.)

MIHAIL BULGAKOV: A fehér gárda. Színházi regény. — Különös módon kapcsolódik egymáshoz *A Mester és Margarita* szerzőjének e két regénye. Az első — *A fehér gárda* — Bulgakov szülőhelyén, Kijevben, a polgárháború idején többször gazdát cserélt városban játszódik le. Az eseményeket a Turbin-család élményeiből ismerjük meg. A három testvér: Alekszej, a katonaeorvos, Jelena, a szép katonatiszt-feleség és a gimnazista Nyikolka tehetetlenül sodródnak a történelem örvényében: tanúi osztályuk megállíthatatlan széthullásának, s élni akarásuk kiutak keresésére ösztönzi őket. Regénye színpadi változatának, a *Turbinék napjai* című darabnak kulisszák mögötti kalandjait, az előadás körüli viharokat írja le a szerző a kötet második művében, a *Színházi regényben*. (*Európa Könyvkiadó*, 1972.)

Jürgen Habermas a német szociológia kritikai hagyományait folytatja. A Társadalomtudományi Könyvtár sorozatban megjelent kötetében* a polgári nyilvánosság és közélet kialakulásával foglalkozik. A könyv megjelentetése azért is időszerű, mert a szociológiai kutatás kedvelt munkaterülete a közvélemény szerkezetének feltárása és szerepének meghatározása a modern társadalomban. Már előljáróban kérdésbe fogalmazuk kételyünket: vajon a közvéleménykutatás megszokott gyakorlata híven tükrözi-e a valóságot? Vajon közakarata-e a közvélemény? Nem tekinthetjük-e a szabványválaszokat sokkal inkább a „kívülről irányított ember” környezethez igazodó alakoskodásának? Persze nem vitatjuk, hogy a vélemények rengetegéből olyan híradások is felszínre bukkannak, amelyek a társadalmi valóságba nyújtanak betekintést.

Az empirikus szociológiai kutatás nem nélkülözheti az elméletet. Jürgen Habermas lényegében a polgári nyilvánosság szerkezetváltozásainak feltárásával a polgári korszak közéletének szociológiai elméletét dolgozta ki. Felhasználja különböző szaktudományok eredményeit, a szociológiai elemzést történelmi perspektívába helyezi. Ezzel el tudja kerülni a szociológiában meggyökerezett közvéleményfogalom elvontságát és merevségét. Nem egy általános ideáltípussal foglalkozik, hanem a történeti-társadalmi valóságból kifejlődő *polgári nyilvánossággal*.

A középkorban az uralkodó és „országalkotó” rendek megteremtették uralmuk nyilvános reprezentációját. Ez a *reprezentatív nyilvánosság* a XIV. Lajos-féle udvari etikettben teljesedett ki. A reprezentatív és a polgári nyilvánosság közötti különbséget Habermas szellemes mondatával lehet a legkifejezöbben jellemezni: „A nemesember az, amit reprezentál, a polgár az, amit termel.” A polgári nyilvánosság kialakulásának egyik előfeltétele az állam fokozódó elkülönülése a társadalomtól. A tökéletes termelés megjelenésével az árutermelői magánautonómia szembefordult az állammal. A tulajdon feletti szabad rendelkezés és a szabad piac megteremtette a polgári nyilvánosság létrejöttének gazdasági feltételeit. Ezt a folyamatot a polgári forradalmak tetőzték be. Az állam és a társadalom szétválása szükségszerűen megkövetelte a nyilvánosság kialakulását, a kettő között a polgári nyilvánosság közvetített. „A kifejtett polgári nyilvánosság a közönséggé összegyűlt magánemberek tulajdonosi és tisztán emberi szerepekben megnyilvánuló fiktív azonosságán nyugszik.” A kritika lerombolta a politika, kultúra és erkölcs „kultikus” jellegét, ezeket az „okoskodás” tárgykörébe vonva demokratizálta.

Elég, ha Habermas történetiszociológiai elemzéséből kiragadjuk a kultúrjavak áruvá válásának jelenségét, hogy megértsük az „okoskodás” jelentőségét.

* Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1971.

TEKA

gét az újkor közéletében. A szalonok, asztaltársaságok, kávéházak magánszemélyekből összeverődött közönsége kritikával fogadja a művészetet, irodalmat. Ezt megelőzően azonban a kultúrjavak áru alakjában kellett hogy megszerezhetőek legyenek. „A magánemberek — írja —, akik számára a mű mint áru hozzáférhetővé válik, profanizálják azt, amennyiben a mű értelmét autonóm módon, az egymás közötti racionális érintkezés útján keresik és beszélik meg, és ezzel ki kell mondaniuk azt, ami eddig éppen kimondatlanságában fejthette ki autoritatív érvényét.”

A polgári jogállamnak „szociális állam“-má történő átalakulásával a nyilvánosság klasszikus formája sterilizálódik. Az állami beavatkozás erősödésével és terjedésével bekebelezi az „okoskodást“ gépszerűen működő szerkezetébe. A nyilvánosság refeudalizálódik, mégpedig új formában. „A személyesen reprezentált tekintély ragyogása a publicitás mozzanataként tér vissza; ennyiben a modern publicity nagyon is rokona a feudális publicitáshoz. [...] A nyilvánosság udvarrá válik, amelynek közönsége előtt presztízs lehet kifejtetni ahelyett, hogy benne kritikát gyakorolnának.”

Napjainkban a polgári nyilvánosságot „csinálják“, vagyis a politikai befolyásolás céljaira használják fel. A vita helyét a Janus-arcú propaganda foglalja el, a *szervezett megtévesztés*. A politikuskok programokat képviselnek, amelyet az államszervezet előkészít és ravasz cselvetésekkel elfogadhat. A szónokló politikus sohasem vitatkozik, hanem kijelent és szávaztat. Nem véletlen a népszavazások szerepének megnövekedése, a politikai rendőrség kulisszák mögötti titkos „közreműködése“ és a politikai hangulat, a „közvélemény“ — klíma-kutatása. Az empirikus adatgyűjtés csak előkészület a szervezett befolyásolásra. Az ideológiai alakot változtatott (Habermas itt Raymond Aron megállapítására hivatkozik); vagyis: régi funkcióját mélyebb tudati szinten tölti be, s a viselkedés szabályozására törekszik, David Riesman kifejezésével élve a „kívülről irányított“ magatartástípus kialakítására. „A kibővült nyilvánosság előtt maguk a tárgyalások is show-vá stilizálódtak — írja Jürgen Habermas. — A publicitás elveszti kritikai funkcióját, és helyébe demonstratív funkció lép, még az érvek is átalakulnak szimbólumokká, melyekre viszont nem érvekkel, hanem csak azonosításokkal lehet válaszolni.“ A megváltozott új körülmények között a család is elveszti nevelő, irányító és magatartást formáló szerepét, s ezzel elvesz magánjellege. A család tagjai a tájékozódási mintákat a mesterségesen intézményesített társadalmi elvárásoktól kölcsönzik.

A habermasi történet-szociológiai elemzést és kutatási módszert azért kell tanulmányozni, mert kevés olyan szociológust ismerünk, aki korunk információáradatába vetve ilyen eredeti módon alkalmazná *A tőke* módszerét a társadalmi folyamatok és jelenségek kutatásában.

A *társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásának* megjelenése után kezdték Jürgen Habermast a *frankfurti iskola* képviselői közé sorolni. Mi az igazság ebben a besorolásban? A frankfurtiak (Horkhei-

NATHANIEL HAWTHORNE:

A skarlát betű. — A címbe-
betű, az A, melyet egykoron a házasságtörő asszonyok válá-
rára sütöttek, szökezdője az
angol Adultery-nek. A világ-
irodalom házasságtörés-regé-
nyeinek talán legkülönösebbi-
két olyan író hagyta ránk a
múlt század derekáról, aki Sa-
lemben született, s egyik öse-
nek a vádló szerepe jutott a
hírhedt boszorkányperben.
Hawthorne puritán öröksége
visszajára fordult: aki, mint ő,
a lélektan felől közelít az em-
berhez, az nem vádol és nem
ítélkezik, hanem megért és fel-
ment. Nála nem az a bűnös,
akit egy álszent erkölcs el-
marasztal, hanem az, aki nem
meri vállalni emberi termé-
szetéből eredő tetteit, minden
következményükkel együtt. Az
amerikai irodalom klasszikus
remekéhez, e nemes veretű pró-
zához avatott kézzel nyúlt a
nagy feladathoz méltó fordító,
Bálint György. (*Horizont*, 1972.)

CSEHI GYULA: Felvilágoso-

dástól felvilágosodásig. — A
cím első része egy, az abszo-
lút igazság erejével bíró esz-
metörténeti tényt nevez meg,
a második a világtörténelem-
ben példátlanul hatalmas,
szervezett és tudatos erőnek,
a munkásmozgalomnak a ki-
fejezője. „A névtelen cikkek, a
jó s nemritkán rossz értelemben
vett alkalmi írások évtize-
dei után talán eljött a betakarí-
tás, a könyvek ideje.“ *A Klío*
és *Kalliope* és a *Modern Kalliopé*
után, a regényelméleti
trilógia harmadik kötetére
várva, kaptuk kézhez Csehi
Gyula 1930 és 1971 között há-
rom évszázadról írt, s a lé-
nyegében homogén életmű ed-
digi foglalatának, szintézisének
tekinthető gyűjteményét. (*Kri-
terion*, 1972.)

SASZET GÉZA: Bizonyosság.

— Rendhagyó és egyúttal rendkí-
vüli költői indulás a Saszet

TÉKA

Gézáé: már az első folyóirat-közlések sejtették, hogy a korábban filozófusnak ismert szerző számára a költészet nem futó kaland, hanem új, a megtalált önkifejezési forma. Kötete (mely külsejével is felfigyeltet, s a Dacia Könyvkiadót, illetve Baász Imrét dícséri) igazolta várakozásunkat — a romániai magyar gondolati lírát egy eredeti tehetséggel gazdagította. Ahogy a festő Nagy Albertet sirató versében olvassuk, „az emberréválás mindennapi gondját építi a falakba” Saszet is, s ugyancsak jellemző, hogy Szilágyi Domokoshoz ír verset. A kötet legjobb darabjaiban a rendkívüli filozófiai általánosító képesség a lírai élménnyel-tapasztalattal egyesül, olykor azonban még pörén, töredékesen, csupán aforizmákká szerveződve jelentkeznek a gondolatok. (Dacia, 1972.)

VAJDA LAJOS 13 rajza. — 1941. szeptember 7-én halt meg a budakeszi tudószatatóriumban — 33 éves korában — Vajda Lajos festőművész. Belgrádtól Párizsig a két világháború közötti évek forrongó légkörében egy új szemlélet alapjait tapintotta ki. Szentendrén, e különös levegőjű, szerb és magyar népi hagyományokat őrző Duna-menti városkában megalkotja a „látomás és szerkezet mindedig ismeretlen ötvözeit, a konstruktív szürrealizmus transzparens egyetemét” — írja bevezetőjében Mándy Stefánia a művész tempera- és ceruzarajzairól készült 13 színes reprodukció élé. Vajda művésze elsősorban a szláv ikonfestészet, a magyar és szerb népművészet talajából sarjadt. De rajzain, rajzmontázsain az egész élet alapösszefüggéseire utal, és a szürrealisztikus egységben komponált motívumok mögül átdereng az ember, aki e tárgyak bűvkörében élt. (Corvina, 1971.)

mer, Marcuse, Adorno) elmélete a fiatal Lukács György és Karl Korsch filozófiáját fejleszti tovább. Lukács György a marxi áruforgalomból kiindulva dolgozta ki elidegenedés-elméletét, Horkheimer és Adorno is az árucserét tekintette a kapitalizmus „alapvető viszonylatának”. Az elmondottakból a frankfurti iskola képviselőinek bemutatása nélkül is könnyű „felfedezni”, hogy Jürgen Habermas filozófiai szemlélete közvetlenül kötődik a frankfurti iskola képviselte marxista társadalomelmülethez. A másik közös vonás a polgári társadalom *immanens kritikája*. Ugyanilyen fontos módszertani és szemléleti jellegzetessége a habermasi elméletnek a *történetiség*. A polgári nyilvánosság szerkezetváltozását a társadalmi-gazdasági változásokkal szoros egységben elemzi. Csak közbevetőleg említjük meg, hogy a könyv legjobb fejezetei közé tartozik az angol és a kontinentális fejlődési modellek rajza. Habermas elméletét joggal nevezhetjük történetiszociológiának, mégpedig a kifejezés modern értelmében: a történetiség a jelen valóságának jobb megismerését segíti elő. A szociológia csak a történetiség idődimenziójával válhat a jelen tudományává.

Habermas műve után jelent meg B. A. Grusin könyve* ugyancsak a Társadalomtudományi Könyvtár sorozatban. Nem érdektelen a két könyv szemléletének és módszerének összehasonlítása. Grusin a közvélemény „kollektív ítékezését” ismerelméleti alapon vizsgálja. Miután bebizonyítja, hogy a közvélemény nem azonosítható egyetlen társadalmi tudatformával sem, áthidaló megoldással mindegyikhez hozzáköti: „Tárgyát tekintve mintegy átfedi az összes létező tudatformákat, vagy talán helyesebb volna azt mondani, hozzátartozik mindegyikhez azoknak sajátos létezési módjaként.” A közvéleményt tudatosult létnek nevezi. A rövid betekintésből is kitűnik, hogy a visszatükrözési elmélet alapján kialakított közvélemény lételméleti megalapozása elsikkad. Ezen nem segít még a társadalmi létre való szüntelen hivatkozás sem. Grusin a történetiséget mellőzi, a történeti részeknek és hivatkozásoknak nincs funkciójuk.

*

A két könyv olvasása közben Jürgen Habermast érezzük eredetibbnek. Grusin közvélemény-elmélete akadémiáskusan elvont.

Kelet-Európában sohasem létezett a polgári nyilvánosság nyugat-európai értelmében. A demokráciának nálunk nem volt hagyománya. Hogy a belga alkotmányának áttelepítése Európának erre a tájára hogyan fordult a visszájára, azt jól ismerjük Caragiale drámaiból. A polgári nyilvánosság csak ott tudott kifejlődni, ahol az áruforgalom teljesen szétörte a feudalizmus zárt gazdasági és politikai rendszerét.

Fábián Ernő

* B. A. Grusin: A vélemények világa. A közvélemény-kutatás metodológiai problémái. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971.